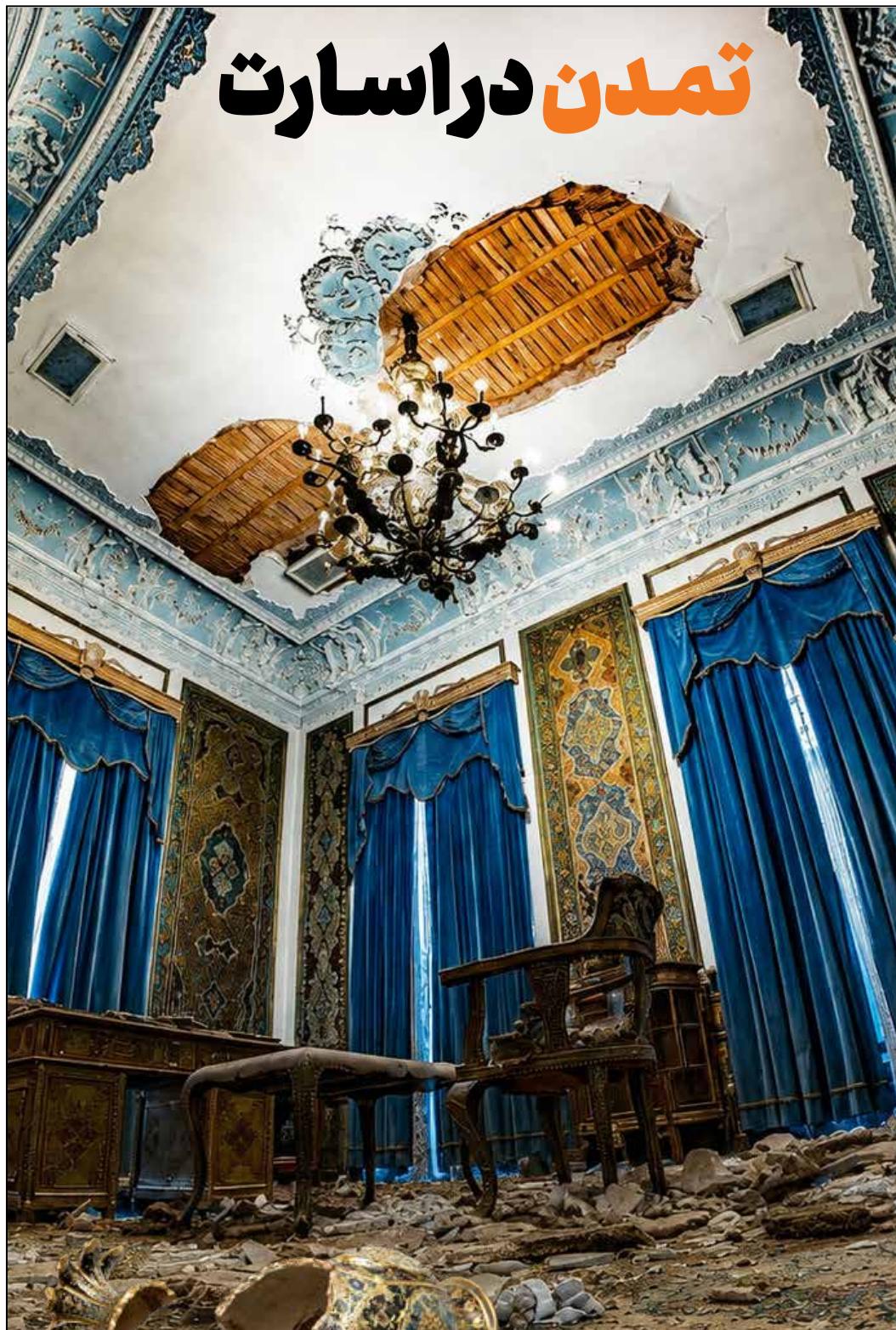

تمدن در اسارت

نشریه اتاق بازرگانی کرمان
شماره ۳۹ | بهار ۱۴۰۵

کرمات
پیرامون

بهره‌گیری از گردشگری جنگ به عنوان یک ابزار قدرتمند می‌تواند به معرفی و حفاظت از اماکن آسیب‌دیده و بازسازی شده کمک کند. ایجاد فضاهای موزه‌ای و مراکز بازدید در مناطق جنگی یا بحران‌زده، علاوه بر حفظ و نگهداری از آثار، بویژه در دوران پس از جنگ، فرصت‌های مهمی برای بازخوانی تاریخ و فرهنگ در این اماکن فراهم می‌آورد.

می‌دانیم که در دوره‌های عالی فرماندهی نظامی برای مثال در ایران در دوره آموزش فرماندهی ستاد (دافوس) به فرماندهان نظامی آموزش داده می‌شود که آثار تاریخی و فرهنگی بویژه آثار ثبت شده ذیل کنوانسیون ۱۹۷۲ یونسکو در زمان تخصصات مسلحانه، به موجب کنوانسیون ۱۹۵۴ یونسکو (کنوانسیون لاهه) و اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری (اساسنامه رم) نباید مورد حمله و تعرض قرار گیرند؛ اما پرسش اساسی این است که چگونه با وجود چنین اسناد و سازوکارهای بین‌المللی، همچنان در زمانه جنگ‌ها شاهد تعرض به میراث تاریخی و فرهنگی کشورها هستیم؟ و نقش نهادهای بین‌المللی در این زمینه چیست؟ پاسخ به این پرسش را باید در مجموعه‌ای از عوامل حقوقی، سیاسی و عملی جست‌وجو کرد؛ نخست آنکه، با وجود نقش محوری یونسکو و دیوان بین‌المللی دادگستری، باید بپذیریم نظام حقوق بین‌الملل از ضمانت اجرای گسترده و قدرتمند در تمامی ارکان برخوردار نیست. درواقع، اجرای این قواعد تا حد زیادی به اراده دولت‌ها وابسته است و در بسیاری از موارد، سازوکارهای تنبیهی موجود یا کافی نیستند یا با محدودیت‌های سیاسی مواجهند. شاهد بودیم که برای مثال با وجود پیگرد قضایی نخست‌وزیر رژیم صهیونیستی از سوی دیوان لاهه، دولت فعلی آمریکا به جای تمکین به حکم دیوان، قاضی صادرکننده حکم را مورد تحریم قرارداد؛ به عبارتی احکام نهادهایی مانند دیوان کیفری بین‌المللی تنها در چارچوب و حوزه اختیاراتی مشخص قابلیت اعمال پیدا کرده است. به همین روست که پس از گذشت هفتادسال از تصویب کنوانسیون ۱۹۵۴ تنها شاهد یک مورد محکومیت قضایی منجر به حبس، آن‌هم مربوط به یک شخصیت غیردولتی، یعنی رهبر افراطیان تخریبگر آرامگاه‌های تاریخی تیمبوکتو در مالی هستیم و در موارد دیگر نظیر تخریب گسترده آثار تاریخی در غزه، بامیان و پالمیرا عملاً پیگرد قضایی خاصی صورت نگرفته و نتیجه درخوری

دکتر مصطفی پورعلی

عضو کمیته ثبت جهانی معاونت میراث فرهنگی وزارت میراث فرهنگی

در زمانه جنگ تحمیلی اخیر موضوع حفاظت از میراث فرهنگی و آثار تاریخی آسیب‌دیده آن از سوی نهادهای بین‌المللی بارها در رسانه‌ها مطرح شده است بویژه آنکه آثاری نظیر میراث جهانی کاخ گلستان تهران و مجموعه چهل‌ستون اصفهان نیز در زمره این آثار آسیب‌دیده بودند؛ آثاری که به موجب کنوانسیون ۱۹۷۲ یونسکو در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده و طبیعتاً اطلاعات مکانی و جغرافیایی آن‌ها سال‌ها است که بر روی سایت رسمی یونسکو درج و همگان از شرایط تاریخی و فرهنگی این آثار مطلع می‌باشند.

نیز تاکنون حاصل نیامده است.

از سویی می‌دانیم که متن کنوانسیون ۱۹۵۴ نیز در عمل به متنی کلی با امکان سوءاستفاده بدل شده است بویژه آنجا که کنوانسیون مذکور تعرض به میراث فرهنگی طرفین تخاصم را در صورتی که آن مکان «هدف نظامی» نباشد ممنوع کرده است، لذا در شرایط مخاصمه مسلحانه، این مفهوم و توجیه «ضرورت نظامی» عموماً به عنوان توجیهی برای نادیده گرفتن تعهدات بین‌المللی مورد استناد قرار می‌گیرد و عملاً تفسیر موسع یا سوءاستفاده از این مفهوم به تضعیف حمایت از میراث فرهنگی در زمانه‌های جنگ انجامیده است، هرچند پروتکل‌های حقوقی کنوانسیون ۱۹۵۴ تلاش کرده‌اند تا حدودی این ابهامات را رفع نمایند، لیکن در عمل به دلیل عدم پیوستن کشورها به اجرای این پروتکل‌ها نتیجه حقوقی درخوری از این کنوانسیون به دست نمی‌آید.

باین حال در شرایط پیچیده قدرت در نظام بین‌الملل، تنها راهکار غیرنظامی موجود برای صیانت از میراث بشری همین کنوانسیون‌های بین‌المللی است، اما بهره‌مندی از همین سازوکار حقوقی و تحقق کامل اهداف آن‌ها مستلزم موارد دیگری است که از جمله آن‌ها ارتباط‌گیری مؤثری با دبیرخانه کنوانسیون ۱۹۵۴ از سوی مقامات مسئول در شرایط صلح و غیر بحرانی و همچنین تداوم تلاش‌ها برای افزایش ثبت پهنه‌های تاریخی و فرهنگی کشور در فهرست میراث جهانی یونسکو است. بدیهی است هر چقدر پهنه‌های میراث جهانی کشور فزونی یابد و ارتباطات فرهنگی و بین‌المللی در زمینه دو کنوانسیون مذکور افزایش یابد امکان بهره‌گیری از ظرفیت فرهنگی و نه الزاماً حقوقی این کنوانسیون‌ها و نهادهای حقوقی بین‌المللی فزونی خواهد یافت. در این ارتباط یادآوری مخالفت‌های صورت گرفته از سوی برخی از محافل داخلی در خصوص ثبت جهانی راه‌آهن سراسری ایران خالی از فایده نیست؛

به‌وضوح مشاهده شد بازتاب خبری تعرض به میراث جهانی راه‌آهن سراسری در زمان حملات دشمن صهیونی-آمریکایی چه میزان نسبت به تعرض به دیگر زیرساخت‌های کشور گسترده بوده و مورد محکومیت قرار گرفت. باید متذکر شد ساختار کلی نهادهای بین‌المللی در حوزه فرهنگ و میراث فرهنگی باهدف ترویج صلح، کاهش تنش‌ها و ایجاد زمینه‌های بازسازی و آشتی تعریف شده است. در این میان، نقش یونسکو به عنوان مهم‌ترین نهاد تخصصی بین‌المللی در این حوزه، برجسته‌تر از سایرین است. باین حال، بررسی عملکرد این سازمان نشان می‌دهد که رویکرد آن در قبال مخاصمات مختلف، همواره یکسان و یکنواخت نبوده است؛ برای مثال، در جریان جنگ میان روسیه و اوکراین، یونسکو موضعی نسبتاً صریح در حمایت از اوکراین اتخاذ کرد؛ از جمله تعویق و جابه‌جایی محل برگزاری نشست کمیته میراث جهانی یونسکو که قرار بود در خاک روسیه برگزار شود و در نهایت به مکان دیگری منتقل شد. این اقدام عملاً نشانه‌ای از اتخاذ موضعی فراتر از بی‌طرفی صرف تلقی شد، درحالی که در مقابل، در جریان برخی مخاصمات دیگر، از جمله درگیری‌های مرتبط با جنگ بوسنی، این سازمان تلاش کرد نقش میانجی‌گرایانه‌تری ایفا کند و از ورود مستقیم به جانب‌داری سیاسی پرهیز نماید.

این تفاوت رویکرد، نشان‌دهنده تأثیر ملاحظات سیاسی، ساختار قدرت در نظام بین‌الملل و سوابق ارتباطات سیاسی و فرهنگی پیش از ورود به بحران‌ها و البته فشار افکار عمومی جهانی و جامعه نخبگانی بر نحوه عملکرد یونسکو می‌باشد. در خصوص مخاصمات اخیر و آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی ایران نیز به نظر می‌رسد بیانیه‌ها و مواضع صادرشده از سوی نهادهای بین‌المللی، از صراحت و شدت کمتری برخوردار بوده و بیشتر بر کلیات حمایت از میراث فرهنگی تأکید داشته‌اند تا محکومیت مشخص

دولت‌ها و مؤسسات خارجی علاقمندند از طريق چارچوب‌های یونسکو در پروژه‌های علمی، آموزشی و مرمتی در ایران مشارکت داشته باشند؛ به گونه‌ای که این همکاری‌ها بیشتر ماهیت مشارکت تخصصی و انتقال دانش دارد تا کمک‌های صرفاً مالی یا بلاعوض. این الگو نشان می‌دهد که در حوزه میراث فرهنگی، روابط بین‌المللی عمدتاً بر پایه تعامل، تخصص و منافع مشترک علمی شکل می‌گیرد، نه صرفاً حمایت مالی یک‌سویه.

یک طرف درگیر. در همین راستا با توجه به این سابقه، بعید به نظر می‌رسد که کمیته میراث جهانی یونسکو در نشست پیش‌رو - یعنی چهل و هشتمین اجلاس کمیته میراث جهانی که در ماه جولای ۲۰۲۶ در شهر بوسان کره برگزار می‌شود. بیانیه‌ای صریح و مشخص علیه متخاصمان آمریکایی و صهیونی در قبال آسیب به میراث جهانی ایران صادر نماید، در صورتی که در اجلاس ۲۰۲۴ بیانیه‌هایی با ادبیات نسبتاً تند در انتقاد از اقدامات نظامی روسیه در شهر تاریخی ادسا اوکراین از سوی کمیته میراث جهانی صادر شد، البته مواضعی از این دست از سوی کمیته میراث جهانی یونسکو علیه جنایات فرهنگی اسرائیل در فلسطین نیز صادر گردیده که همگی نشان می‌دهد نقش افکار عمومی و ارتباطات بین‌الملل در این زمینه به چه میزان حائز اهمیت است. شهر تاریخی ادسا در کوران حملات روسیه، مستقیماً توسط رییس‌جمهور فعلی اوکراین برای ثبت در فهرست یونسکو معرفی و خارج از نوبت در فهرست میراث جهانی ثبت گردید.

نکته دیگر که لازم است به آن اشاره شود نقش حمایت مالی یونسکو برای پاسداری از میراث فرهنگی کشورها در زمانه بحران‌ها است. برخلاف تصور عمومی، خود یونسکو به‌طور معمول نهاد تأمین‌کننده مستقیم اعتبارات مرمت و بازسازی آثار جهانی نیست یا نقش آن در این زمینه محدود است و در بسیاری از موارد، یونسکو بیشتر نقش هماهنگ‌کننده، تسهیلگر و ناظر فنی را ایفا می‌کند و تأمین مالی پروژه‌های بازسازی عمدتاً از طریق مشارکت دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی دیگر صورت می‌گیرد. برای مثال، پروژه بازسازی مرکز تاریخی موصل پس از تخریب‌های گسترده، با همکاری یونسکو و با مشارکت مالی کشورهایمانند امارات متحده عربی اجرا شد. همچنین در برخی موارد، کشورهایی مانند ژاپن از طریق کمک‌های داوطلبانه و همکاری‌های توسعه‌ای در حفاظت و مرمت میراث فرهنگی در کشورهای

مختلف مشارکت داشته‌اند. از سوی دیگر، در ارزیابی‌های بین‌المللی، کشورهایی مانند ایران همچنان به‌عنوان کشورهایی با ظرفیت‌های قابل توجه اقتصادی و علمی شناخته می‌شوند؛ در نتیجه، الگوی تعاملات فرهنگی و میراثی با کشورهایی همچون ایران، معمولاً در قالب کمک‌های بلاعوض و یک‌طرفه تعریف نمی‌شود، بلکه بیشتر به سمت همکاری‌های مشترک علمی، فنی و پروژه‌محور از طریق یونسکو و سایر نهادهای بین‌المللی متمایل است. به همین دلیل، در بسیاری از موارد، دولت‌ها و مؤسسات خارجی علاقمندند از طریق چارچوب‌های یونسکو در پروژه‌های علمی، آموزشی و مرمتی در ایران مشارکت داشته باشند؛ به گونه‌ای که این همکاری‌ها بیشتر ماهیت مشارکت تخصصی و انتقال دانش دارد تا کمک‌های صرفاً مالی یا بلاعوض. این الگو نشان می‌دهد که در حوزه میراث فرهنگی، روابط بین‌المللی عمدتاً بر پایه تعامل، تخصص و منافع مشترک علمی شکل می‌گیرد، نه صرفاً حمایت مالی یک‌سویه. در جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی و اجرایی در حوزه حفاظت و بازسازی میراث فرهنگی پس از جنگ اخیر و تأکید بر ضرورت بازسازی فیزیکی و مرمت آثار آسیب‌دیده، توجه به بعد فرهنگی و آموزشی رویدادهای اخیر است. در این راستا، بهره‌گیری از گردشگری جنگ به‌عنوان یک ابزار قدرتمند می‌تواند به معرفی و حفاظت از اماکن آسیب‌دیده و بازسازی شده کمک کند. ایجاد فضاهای موزه‌ای و مراکز بازدید در مناطق جنگی یا بحران‌زده، علاوه بر حفظ و نگهداری از آثار، بویژه در دوران پس از جنگ، فرصت‌های مهمی برای بازخوانی تاریخ و فرهنگ در این اماکن فراهم می‌آورد. این نوع از گردشگری نه تنها به توسعه گردشگری این اماکن خواهد انجامید، بلکه به‌عنوان یک راهکار آموزشی و فرهنگی می‌تواند نقش مهمی در آگاهی‌بخشی به نسل‌های آینده ایفا کند امری که از طریق توسعه روایتگری در این اماکن به‌عنوان یک ابزار مهم در گردشگری جنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد.

